

Швецова А.В. Шамрай В.В.

ІДЕЯ НАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Історичний досвід кожного народу унікальний та неповторний, а тому визначає різні проблеми щодо організації його життєдіяльності. Проте, констатуємо факт відмінностей у проблемах буття та розвитку різних націй, все ж, здійснюючи аналіз будь-яких проблем національного життя, необхідно виходити з того, що нація – це достатньо визначена категорія, яка має загальнолюдське значення і є важливим теоретико-методологічним знаряддям осмислення відповідних проблем життя людей. Тобто, незважаючи на унікальний національний життєвий досвід, світогляд, пріоритети і т. ін., національне життя та національна культура з необхідністю повинні виробити певну систему координат, яка б забезпечила можливість розвитку нації серед інших націй як повноцінного суб'єкта історичної дії і яка б відображала головні принципи національного розвитку як такого.

У ролі такої системи координат виступає, зокрема, система національних культурних цінностей, яка згуртовує націю та визначає головні пріоритети її розвитку. Відносно особистісного існування, система національних культурних цінностей, виступає як той світ значень, завдяки якому відбувається залучення особи до світу “горнього”, до того важливого й вічного, що забезпечує її самореалізацію як представника всього людства. Саме завдяки системі національних культурних цінностей людське повсякденне існування виходить за межі того, що є вигідним чи зручним для окремої людини+ і спрямовується до проблем загальнонаціонального та загальнолюдського добра, блага, істини, краси, справедливості, щастя. Саме завдяки цій системі цінностей, а точніше завдяки їх сприйняттю чи несприйняттю, людина визначає сенс свого власного життя – чи буде це окремішне, партикулярне існування, чи то активне, цілеспрямоване відношення до життєвих та загальнонаціональних проблем на основі свідомого поєднання власної долі з долею нації та Батьківщини.

Особливе місце у реалізації комплексу національних культурних цінностей посідає організація освіти в країні. Зазначимо, що система освіти має аж ніяк не зовнішній зв'язок з процесом національного самовизначення і розвитку. Адже саме освіта є тим суспільним інститутом, завдяки якому особистість цілеспрямовано інтегрується у світ національної культури, засвоюючи певну систему цінностей, дій, світоглядних настанов. Відтак, виникає питання: на які цінності має орієнтуватися система національної освіти взагалі і система національної освіти України зокрема, аби забезпечувати повноцінний національний розвиток.

У розв'язанні цього питання можна спостерігати типову хворобу національної емансипації: «Цілком природно, коли народ, котрий здобув політичну незалежність і можливість самостійного розви-

тку, ревно ставиться до традиційних цінностей власної культури, відновлює чинники своєї етнічної самобутності, розвиває свою версію історичних подій тощо. Однак необхідно зрозуміти, що із здобуттям можливості вільного самовизначення народ лише *розпочинає* процес утворення власної нації у точному сенсі слова – у тому самому сенсі, який визначається змістом розвитку європейських націй останніх двох століть. Коротко кажучи, слід повсякчас враховувати, що національне життя є історично недавнім винаходом західної цивілізації і аж ніяк не може розглядатися як проста, майже природна даність.

Феномен нації не може бути визначений суто статичним чином, шляхом простого перерахування певних рис, які характеризують націю як специфічну спільноту людей. Нація є культурно-історичним феноменом. Вона виникає і конститується у *самовизначенні людських індивідів*. Тому саме через аналіз головних рис цього самовизначення створюється можливість розуміння суті національного буття, а у зв'язку з цим – і розуміння тих головних цінностей, на які має бути зорієнтована система національної освіти.

Важливою методологічною настановою розуміння специфіки нації як соціально-історичного суб'єкта є її суттєва відмінність від народу чи етносу. Досить часто націю визначають як соціально-етнічну спільноту, акцентуючи увагу при цьому на останньому, етнічному чиннику. Вірно, що нація має свою природну передумову у певному етнічному житті, у відповідному історико-культурному надбанні, без якого вона не може відбутися. Але ніяк не можна ототожнювати націю з етносом чи народом, бо нація як феномен з'являється не в контексті етнічного життя, а завдяки цивілізаційному вибору на користь тих соціальних чинників, завдяки яким і з'явилися нації в історії людства, – громадянського суспільства; правової держави; економіки, що заснована на приватній власності та вільному підприємстві; демократії; самоцінної та самоврядної особистості; національної культури, яка орієнтована на загальнолюдські, демократичні цінності.

Аксіомою є те, що немає нації без демократії та громадянського суспільства так само, як і останніх без нації. Ці феномени суттєво пов'язані і визначають один одного у будь-якому аспекті національного життя. Це положення, яке сприймається як самоочевидне більшістю представників тих націй, де існує розвинуте національне буття, потребує певних цілеспрямованих зусиль для укорінення в українській національній самосвідомості. Саме вирішення цього питання й повинно бути покладене в основу національної освіти України, що є необхідним для забезпечення майбутнього української нації. Система національної освіти має бути спрямована, насамперед, на формування пев-

ІДЕЯ НАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

них настанов та цінностей особистості, і в той же час – спиратися на засадничі цінності національного буття та розвитку. Тому відношення особистості та нації є однією з найсуттєвіших практичних та теоретичних проблем, що можуть вирішитися тільки через з'ясування того, як і які національні цінності повинні визначати життєдіяльність особистості.

Насамперед, відзначимо важливий методологічний принцип: до нації людина залучається не завдяки етнічному походженню чи належності до відповідної етнічної (народної) культури. Етнічна визначеність особи обумовлена природним чином: етнічною належністю батьків, особливостями безпосереднього етнічного життя і т. ін. Тобто, етнічна визначеність людини – це певною мірою випадковість, яка практично мало залежить від її особистих зусиль чи особистого вибору. Інша ситуація із належністю людини до нації: в основі національного визначення людини знаходиться особистісний, свідомий, вільний вибір людини себе самої як представника відповідної нації. Національне життя відбувається через національну самоідентифікацію особистості, через її свідоме самовіднесення до певної нації, через поєднання своєї власної долі, власного життя з долею та життям нації.

Нація виникає та існує силою свідомого самовизначення особистостей. Тому активізація особистісного чинника у національному житті, зокрема, – формування настанов молоді України на активне “втручання” у процеси національного розвитку, на формування відповідної власної життєвої позиції відносно майбуття української нації є актуальною проблемою сучасної освітньої політики України.

Виходячи з об'єктивних чинників розвитку нації у власному сенсі цього поняття, можна сформулювати головні цінності, на які мають бути зорієнтовані освітні програми. Насамперед, це цінності демократичного правового суспільства – гідність та самоцінність людської особистості як представника тієї нації, що стверджує своє буття серед інших націй як рівноправний історичний суб'єкт; особистісне національне самовизначення як передумова національного життя; громадянські права та свободи особистості, її доступ до матеріальних та духовних цінностей суспільства; толерантність, але не в традиційному розумінні – як терпимість до чужих вірувань та поведінки, а як безумовне визнання іншого буття як самоцінного та самодостатнього; відповідальність особистості за життя та майбуття нації тощо.

Крім того, у формуванні національного освітнього процесу слід враховувати й такий суттєвий фактор, як історична необхідність залучення до національного життя всіх людей країни, незалежно від їхнього етнічного походження. Як правило, нація має свій виток і свого творця у певному народі (що відображено, зокрема, у понятті “титульний народ”). Та, разом з тим, коли народ стає нацією, він стає відповідальним не лише за власну долю, але й за долю всіх людей, що мешкають на відповідній території, у відповідній країні. Обґрунтування цієї відповідальності також є важливим

аспектом національної освіти. Україна може вирішити проблеми національного розвитку та національної єдності лише тоді, коли визначення “українець” стане символом гідного життя, дійсно демократичного суспільства, правової держави.

З цим пов'язаний ще один суттєвий момент національного розвитку: нація стверджує себе у всесвітній історії, у загальнолюдському просторі, серед інших націй як рівноправний історичний суб'єкт. Тому національні цінності повинні корелювати з цінностями загальнолюдськими, а не протиставлятися їм. Сенс національного буття полягає, насамперед, не у ревносному плеканні своєї етнокультурної виключності та особливості, а у використанні плідних імпульсів культурної самобутності у формуванні загальнонаціональної волі до повноцінної участі у житті людства, до визначення у обширі світової історії. Тому важливим аспектом розвитку національного освітнього процесу має бути орієнтація молоді на оволодіння всім багатством загальнолюдської культури з метою використання її досягнень для розвитку власної.

Втіленням цієї орієнтації не може бути абстрактний заклик. Існує розвинена й усталена форма орієнтації свідомості на загальнолюдські цінності, котра виникла і відпрацьована у західній культурній традиції. Це – гуманітарна освіта і гуманітарна культура у точному сенсі слова. Саме «гуманітарність» покликана стати визначальним вектором розвитку національної освіти в Україні як такої, що відповідає історичним цілям української нації. Її аж ніяк не може замінити досить штучним, а часом просто шкідливим для розвитку нації плеканням специфічно етнічної «самобутності».

Є досить закономірним, коли процес національного відродження звертається передусім до традиційних культурних цінностей – мови, звичаїв, історичної пам'яті, значущих постатей минулого, особливе місце серед яких слушно займають герої національного визволення. Це зрозуміла контрреакція на придушення цих цінностей за доби національного гноблення. Однак зупинятися на цій реакції і обмежуватися нею – означає прямувати не у майбутнє, а в минуле. Перед нацією, яка отримала, завдяки політичній незалежності, принципово інший обсяг самовизначення серед інших націй світу, постає абсолютно інша відповідальність і перспектива. Тому саме для забезпечення розвитку української нації система національної освіти в Україні повинна бути зорієнтована не на міфологізовану постать «українця», а на *людину сучасної цивілізації*. Вирішити саме це завдання й покликана гуманітарна складова системи національної освіти.

Останнє твердження може здатися досить дивним і дискусійним. Адже «сучасність» асоціюється передусім з навичками володіння сучасними комунікаціями – комп'ютерною технікою, англійською мовою тощо. Звичайно, ці елементи не можна недооцінювати і необхідність оволодіння ними є само собою зрозумілим. Але головна проблема, з якою зіштовхується українська система освіти – це

стан “*пост т от алт арної людини*”, яка є, втіленою в людській особі, спадщиною панування тоталітарного ладу і – ще ширше – кількасотлітньої знічвленої історії. Система освіти покликана дати людській особі *нову сист ему особист існих координат*, розгорнути перед нею нові форми самовизначення, надати їй досі незаних якостей рішучості, впевненості і гідності. Ця “людино-спрямованість” системи освіти якраз і репрезентується її гуманітарним виміром.

Слід зрозуміти, що «гуманітарність» системи освіти в Україні аж ніяк не дорівнює комплексу «гуманітарних наук». Вона вказує на універсальне освітнє і загальнокультурне завдання – перетворення української людини у відповідності до вимог сучасної цивілізації. А це потребує вироблення якісно нової стратегії освіти, яка б базувалася на принципово новій концепції гуманітарія та гуманітарної праці. Справа в тому, що до цього часу у нас, у нашій культурі взагалі, нема гуманітарія як такого та гуманітарної справи як такої. Адже гуманітарна справа – це не лише окремий фах. Не буде перебільшенням сказати, що вона – форма надбання людиною духовної свободи. Як така, вона утворює автономне існування, свій особливий світ: зі своїми нормами, цінностями, звичками, традиціями. Відсутність такої автономної сфери культури створює головну перепону на шляху гуманітарної освіти, а разом з тим – на шляху надбання національним життям виміру «гуманітарності».

Донедавна в Україні існували так звані «суспільні науки», і єдиною людиною у культурі, що ялось «притикалась» до гуманітарної справи був «суспільствознавець». Але ця постать не має майже нічого спільного зі справжнім гуманітарієм. Адже гуманітарій як такий – це специфічно європейське явище, вироблене європейською культурою та цивілізацією. Він потребує відповідної орієнтації свідомості, проїнятості особливими настановами, які обумовлюють не лише засіб розуміння, але й певний смак у всьому, певне коло цінностей й, нарешті, певний уклад життя. Він є носієм у культурі того самого духу, що більший та сильніший за обставини буття. Це треба добре розуміти та з цього виходити, беручись у наших умовах за гуманітарну освіту. Якщо, як в нас часто трапляється, станеться лише “перелицювання” слів, і минулі суспільні науки відтепер зватимуться гуманітарними, ніяких змін у нашій культурі не станеться. Зміниться лише ідеологія, та й годі.

Який же сенс має гуманітарна освіта? Традиційно вона визначається за предметним принципом – тобто розуміється як засвоєння кола наук, що мають своїм предметом людину (на відміну від природничих, предметом яких є природа). Але таке розуміння має щонайменше дві серйозні вади. По-перше, воно підпорядковує структуру світу системі класифікації наук і, таким чином, спрямовує процес освіти виключно на засвоєння досвіду науки. Але, попри всю значущість науки для людської свідомості і буття у сучасному світі, не можна ототожнювати з науковим знанням весь досвід

людської культури, на засвоєння якого й спрямовується освітній процес. По-друге, людину неможливо визначити лише як предмет у колі інших предметів. Людина для самої себе становить універсальний момент буття, і саме це визначає сенс гуманітарної освіти. Розглянемо цю обставину докладніше.

Діяльність людини різноманітна. Ми знаємо, що існують багато тисяч професій, безліч занять та сфер діяльності. І кожна сфера людської діяльності обумовлює свій різновид освіти. Бо ж освіта, по суті, є становленням людини у певній якості, яка потребується життям і яка повинна бути властива людині. Але серед усіх різноманітних предметів, що ними зайнята людина, серед усіх сфер діяльності є ще один дуже істотний момент. Серед усього і поруч з усім людина *має справу із собою самою*. Людина як справа для самої себе і становить ґрунт, основу гуманітарності як такої. Гуманітарна освіта зростає, таким чином, з універсальної особливості людського буття, а саме з того, що у своєму бутті людина постійно має справу з собою. Вона сама становить найважливіший елемент та чинник власної дії і будь-якої дії у світі людини взагалі. Яким чином? Перш за все, через цілепокладання – вона є сенс та ціль власних дій. По-друге, через себе як суб'єкта діяльності, який здійснює її, й відповідно до своїх властивостей винаходить відповідні засоби. По-третє, стаючи раз у раз предметом для самої себе (у історії, літературі, релігії і т. ін.).

Гуманізація, або гуманітарність – це присутність у самовизначенні людини ідеї самої людини. У якій би сфері дія не відбувалася, вона опосередковується феноменом людини. Це означає, по-перше, ствердження кожної людини як самостійного буття. Тобто, кожна людина сама висуває питання свого життя і сама дає відповіді на них. Наочним прикладом може слугувати феномен дитячих питань як засобу поставити світ під запитання (тобто виділитися з нього), і разом з тим, пережити розмаїття світу (зробити його своїм досвідом буття). Протилежність: підпорядкованість соціальним механізмам і ототожнення людини зі світом. По-друге, гуманітарність є самовизначенням людини у краєвиді людської сутності, яку втілює перш за все людська культура та життєвий світ.

Завдання гуманітарної освіти не в тому, щоб дати певну суму знань чи, так би мовити, «натаскати» на певну діяльність. Завдання полягає у тому, щоб сформувані у особистості перш за все здібність до самостійного мислення, до вирішення будь-яких проблем, що можуть бути переведені у інтелектуальну площину. Головна мета гуманітарної освіти – створення первинних фундаментальних вмінь та навичок: слухати, промовляти, «виражати» певний сенс, доводити свою думку та інше. Молодій людині треба перш за все поставити якісно мову, мислення, руку (мається на увазі письмо), культуру праці та смак. І лише на цьому тлі повинно відбуватися засвоєння необхідних знань та становлення фахових вмінь. (Втім, питання структури та організації гуманітарної освіти стано-

ІДЕЯ НАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

вить окрему складну проблему, яка потребує спеціального розгляду).

Але й знання це повинно формуватися не за принципом «про все потроху», а на засадах концентрації уваги та сприйняття на найважливіших змістовних пунктах кожної дисципліни. Є такі змісти у будь-якій дисципліні, усвідомлення та володіння якими дає не лише знання того, що усвідомили, але й розуміння сенсу всієї дисципліни, її логіки. Тобто, головне – не голе знання, а саме розуміння – чи то історичного процесу, чи то розвитку філософської думки, чи то логіки віри й таке інше. Коли таке первинне розуміння є, подальше засвоєння конкретного матеріалу здійснюється впевнено та ефективно. Тому головна мета освітніх зусиль сьогодні – ввести людину до європейської гуманітарної культури, зробити її “своєю людиною” у гуманітарному середовищі, і перш за все зробити близькими та “своїми” європейські культурні цінності та вміння.

Обмежені рамки статті не дозволяють розгор-

нути бодай головні принципи та підходи можливої концепції гуманітарної освіти. Тому наостанку підкреслимо лише одне: якщо ми бажаємо, щоб те покоління, що йде за нами та наслідує нас, було готове до тих завдань та проблем, що висуне час, і перш за все було готове жити у цивілізованому суспільстві, нам потрібна якісна гуманітарна освіта. Без середовища гуманітарно освічених людей, без прошарку справжніх гуманітаріїв Україна не зможе стати повноцінною частиною європейської цивілізації. Бо гуманітарна свідомість – це не лише певна спеціалізація інтелектуальних зусиль чи то певне коло наук та фахів. Це невід’ємна частка європейської культури як такої – те, без чого не можуть існувати у суспільстві ані європейські цінності, ані, загалом, європейські виміри життя. І без засвоєння європейської гуманітарної культури годі сподіватися увійти до складу європейської цивілізації. А без причетності до Європи у України взагалі немає майбутнього.